

ГЕТЕРОФОНІЯ ЯК ПЕРВИННИЙ ТИП БАГАТОГОЛОССЯ

Цюпа Н.П.

Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка становлення первинних типів народного багатоголосся, а саме гетерофонії та її видів. Розглядається та аналізується наявна джерельна база наукових досліджень даної проблематики. Здійснюється аналіз впливу первинних форм багатоголосся на розвиток та сучасний стан побутування народнопісенного виконавства.

Ключові слова: багатоголосся, хор, гурт, гетерофонія, форми багатоголосся.

Постановка проблеми. Проблемою сучасної української музичної фольклористики є усвідомлення народного багатоголосся в його історичній еволюції, національній специфіці, регіональних особливостях, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження народного багатоголосся звертались такі авторитетні дослідники минулого та сучасності – Ф. Колеса [5], Л. Куба [6], М. Молдавина [7], Л. Яценко [9]. Значну наукову цінність складає дисертаційне дослідження О.М. Скопцової [8] «Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття)» де автором систематизовано та узагальнено основні поняття становлення та розвитку народного багатоголосся, розширено понятійно-категоріальний апарат стосовно даної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на об'ємну та розгалужену джерельну базу, поставлена проблема потребує теоретично осмислення (переосмислення) та ґрунтовного різноаспектного вивчення.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в осмисленні та узагальненні сутності поняття гетерофонії, як первинного типу народного багатоголосся.

Виклад основного матеріалу. Визначення причин і часу появи багатоголосся є важливою проблемою музичної фольклористики. Народна (написана) музика довгий час не лишала жодних пам'яток, на підставі яких ми могли б цілком точно уявити, яким було первісне багатоголосся в часи його виникнення. Але є цілий ряд джерел, які певною мірою допоможуть розв'язати питання про час і причини виникнення багатоголосся та його еволюційних процесів.

Разом із тим не можна не брати до уваги альтернативну думку про одноголосну природу українського фольклору.

Найбільшу цінність у дослідженні первинних форм багатоголосся мають пісні, що дійшли до нас в усній традиції. Найдревніші пісні народні виконавці намагались співати без власних доповнень і переробок (що має місце в більш пізніх, особливо сучасних піснях), старовинні мелодії шануються від дідів-прадідів; але все ж, незважаючи на те, що текст доходить до нас без змін, мелодія змінюється.

Мелодії старовинних пісень порівнюються з музикою народів, які «ще недавно з ряду причин знаходились на дуже низькому рівні культурного розвитку».

У різних народів, навіть коли вони не спілкуються між собою, розвиток основних елементів музичної форми відбувається за одними і тими ж законами, спільними для всього людства. Зміст пісні дає можливість віднести мелодію до певного періоду в історії музики.

Висновки будуть об'єктивними, якщо врахувати і суспільний лад того часу, коли могло з'явитись багатоголосся, і можливість використання народних пісень у професійній музиці (в тому числі і в церковних наспівах); якщо розглядати акустичні передумови, що спричинили до появи тих чи інших звукосполучень; порівнюючи історію народної музики з історією інших народних мистецтв.

Авторитетні дослідники зазначають те, що у заспіві найяскравіше проявляється творче «обличчя» гуртового співу. Імпровізаційність тісно пов'язана з локальною пісенною лексикою. Автори аналізують загальнонаціональні особливості гуртового багатоголосного співу, що проявляється в повній мірі у жанрі протяжної ліричної пісні з її барвистою фактурою. Доречно приділити увагу характеристиці територіальної багатоваріантності пісенно-стильових традицій, які виникають також на основі імпровізації однієї й тієї ж пісні народними співочими гуртами різних регіонів України, які виробили свою місцеву пісенну лексику. Сучасний стан розвитку народного поліфонічного мистецтва, в якому важливу роль відіграють локальні способи розспіву, завдяки котрому народна пісня збагачується новими варіантами і, поширюється за межі того району, де вона виникла, та поступово набуває нових форм та колориту.

А. Іваницький досліджує український музичний фольклор в історичних та теоретичних аспектах, жанрових різновидах, акцентує увагу на особливостях поезики, мови, мелодики, ладу, розробляє методику занотовування та розшифровки народної музики, робить теоретичний аналіз пісень. Зроблений ґрунтовний аналіз пісенних та інструментальних зразків усної та усно-письманої культури за жанрами [3].

Парця М. Молдавина присвячена особливостям народного підголоскового співу та підголоскової поліфонії, характеристикі його регіональних особливостей. Такий багатоголосний спів він уявляє як поєднання мелодій-варіантів, що не копіюють одна одну, а «впливають» з єдиного музичного провідного наспіву, прикрашаючи та збагачуючи його. Автор виділяє три види таких мелодій-варіантів, тобто підголосків: верхній, середній, нижній, дає їм характеристику.

М. Молдавін, вказує на значення вільного розспіву й імпровізації на основі стрункої системи, обмеженої певними закономірностями, а саме змістом пісні, її музичним образом, ладом, ритмом. Обмеження випливає із прагнення, з одного боку, збагатити пісню, а з другого – ревно охоронити все, що знайдено, осмислено й закріплено в ній попередніми поколіннями [7].

Характерною рисою праці Л. Яценка є спроба музичного аналізу українського народного багатоголосся, визначення його основних структурно-стилістичних типів, форм, принципів виконавства та зв'язків народного багатоголосся і професійного пісенного виконавства. В окремих розділах висвітлено історичний розвиток народного багатоголосся, охарактеризовано репертуар народних хорів періоду 60-80-х рр. ХХ ст. [9].

В дисертаційному дослідженні «Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець ХІХ – ХХ століття)» О.М. Скопцова робить аналіз побудови українського гуртового співу, зокрема на пісенному фактичному матеріалі проаналізована природа «стрічкового» багатоголосся (паралельного руху інтервалів, а саме кварт, терцій, секунд, унісону та октав). Автор вказує на елементи імітаційної поліфонії, гетерофонічне розщеплення голосів [8].

Таким чином, в ряді наукових праць спостерігаємо спроби обґрунтування багатоголосної природи української народної пісні. Характерно, що найбільш розвинені форми українського багатоголосся поширені в центральній Україні, де вони виникли хронологічно раніше, аніж в західних областях. Розмаїття форм народного багатоголосся зумовлене модусом середовища. Так, козацьке, солдатське, та селянське середовище суттєво розрізняються характером і традиціями родинно-побутового життя.

Одним із витоків багатоголосся за думкою К. Квітки, є партесний хоровий спів, що органічно поєднував особливості церковної музики та місцеву пісенну традицію гетерофонічного складу. Як відомо, партесний спів розвинувся в Україні під впливом музичної культури Західної Європи. В ХVІ столітті проведена реформа церковної музики, стародавній одноголосний спів був замінений багатоголосним партесним, який брав свій початок від церковної музики. Партесний хоровий спів сформувався на Україні під впливом католицької церковної служби. Однак цей вплив не мав характеру запозичення взявши за основу партесне багатоголосся, українська православна церква виробила свій самобутній стиль хорового співу, особливістю якого була відсутність будь-якого інструментального супроводу [4].

Культура партесного співу на Україні в ХVІІ – ХVІІІ ст. досягла високого рівня. Характерною рисою українського та російського партесних наспівів була мелодична простота, близькість до народнопісенної творчості.

Отже, вплив народнопісенної творчості на церковну музику був цілком закономірним. Проте, намагаючись поширити й зміцнити свій вплив у народі, церква не обмежується лише культивуванням церковного партесного співу. Уже в ХVІІ ст. на Україні створюється особливий вид релігійних пісень поза церковного типу, – канти і псалми.

Досліджуючи історичний розвиток українського народного багатоголосся слід зазначити, що на добу ХV – ХVІІІ ст. припадає становлення жанру ліричної пісні. Саме тоді, як зазначає О. Скопцова «Підголоскова поліфонія, як особлива форма музичного мислення мелодичними образами..., могла скластися лише на дуже високих ступенях народної музичної культури» [8].

Отже, найдавніші пісні, про які є відомості, це пісні календарно-обрядового циклу. Більшість з них створена, очевидно в епоху первіснообщинного ладу, і в багатьох випадках пісні виконувались групою учасників обряду не усвідомлюючи таких видів багатоголосся як: «стрічкового» багатоголосся, педалі, елементів імітаційної поліфонії, гетерофонічного розщеплення голосів.

Стрічки – унісонне виконання мелодії групою співаків, яке слід вважати багатоголоссям. А саме, коли група виконавців складає чоловіків, жінок та дітей, виникає регістрова різниця голосів (октавне подвоєння основної мелодії). Октава після пріми, є найбільш акустично завершеним інтервалом. Октавні стрічки довгий час не помічаються. На ранніх етапах розвитку музики не усвідомлюється навіть квінта – наступний по (обертонному ряду) акустично завершений інтервал. Квінтови стрічки вживались дуже часто [8].

Стрічкові квартали в українській народній музиці майже не спостерігаємо. Можливо на ранніх етапах становлення багатоголосся паралельні квінти вживались частіше.

Щодо паралельних секунд то вони в українських народних піснях майже відсутні, за винятком найдавніших пісень і то не більш як в двох-трьох послідовностях.

Імітаційна поліфонія є властивою українській народній музиці, щоправда канон майже ніколи не витримується до кінця пісні; інші види імітації теж не зустрічаємо в чистому виді, але протягом трьох-п'яти тактів мелодія заспіву точно відтворюється голосом, що вступає пізніше.

Гетерофонія в перекладі з давньогрецької означає «різновуччя» (одночасне, або послідовне неузгодження мелодії та її варіантів). Саме вона відіграла важливу роль у становленні та розвитку багатоголосся. Найпростіші форми гетерофонії виникли внаслідок випадкового розгалуження голосів в унісонному співі.

Гетерофонія, поряд з іншими спорідненими видами первісного багатоголосся, дала початок двом основним типам багатоголосся: гомофонно-гармонічному багатоголоссям та підголосковій поліфонії.

З одночасного випадкового розходження голосів згодом виникли різні види багатоголосся гомофонно-гармонічного складу. Педаль (витриманий нижній голос) сприяла акустичному оформлення основних інтервалів гомофонно-гармонічного багатоголосся: терції, квінти, октави. З послідовного вступу голосів, які ведуть в основному, одну й ту саму тему виникла імітаційна поліфонія, а стрічки допомагали цьому (коли наступний за основним голос вступає на октаву чи квінту нижче, або вище). Так міг утворитись найпоширеніший вид українського народного багатоголосся – народно-підголоскова поліфонія [8].

Багатоголосся гетерофонного типу характерне для обрядових та календарних пісень

(веснянки, петрівчані, весільні). Веснянки, гаївки у більших їх частинах належать до стилю ранньо-фольклорного інтонування. Його основні риси – чергування замкнених ладо інтонаційних послідовок, невеликий діапазон наспівів (не більше квінти), загальний архаїчний колорит. Веснянкам, гаївкам властиві три хорди в обсязі малої, великої терції. Тетрахорди з приставними тонами (особливо субквартами) або без них (здебільшого іонійські та еолійські), пентахорди та пента-гексакорди. В хоровій фактурі веснянок властива гетерофонія або унісонно-гетерофонна манера (з випадковими дозвуччями). Гаївкам, особливо теперішнього часу, властиве паралельне голосоведіння (терцевий паралелізм), що вказує на порівняно недавнє походження самих наспівів, які пристосовані для подібного двоголосся. Отже, як найбільш давній вид народної пісенної творчості, веснянки, гаївки, петрівчані пісні зберегли свою унісонну природу дотепер, як наприклад, в пісні «Ой петрівочка-мала нічка». Пісня виконується гуртом в унісон, і лише в окремих місцях мелодія розходиться на два голоси, як наслідок варіювання мелодій в окремих партіях [8].

Велику кількість пісень яку відносимо до найдавніших видів багатоголосся (в першу чергу гетерофонії), зібрано на Волинській, Рівненській, на півночі Чернігівської областях.

Прикладом є обрядова пісня «Через сінечку» записана від гурту жінок села Сенчиці Дубровицького району Рівненської області. Кілька жінок співають майже весь час в унісон; лише іноді голоси розходяться в одних і тих же місцях в усіх куплетах, що виключає думку про помилкову неузгодженість.

Поодинокі записи зразків гетерофонії спостерігаємо в збірках Ф. Колеси «Народні пісні Галицької Лемківщини» (Львів, 1929 р). В передмові до збірки Колеса вказує на наявність підголосків в окремих піснях. Серед українських обрядових пісень є чимало перехідних форм багатоголосся, що виникли внаслідок поєднання принципів гетерофонії, октавного двоголосся та підголоскової поліфонії. Це свідчить про історичну еволюцію різних типів багатоголосся і дає підстави вважати гетерофонію і просте октавне двоголосся раннім етапом розвитку сучасних форм підголоскової поліфонії [5].

Висновки та подальші перспективи. На кожному етапі розвитку українського хорового мистецтва спостерігаємо вплив особливостей народного багатоголосся на становлення та розвиток форм хорового виконавства, як професійного так і аматорського. Неможливо заперечувати наявність такого впливу протягом всього існування хорового мистецтва. Безперечно, що на перших етапах історичного розвитку такий вплив мали церковний хоровий спів, жанр кантати.

Список літератури:

1. Василенко З. Дещо про локальні особливості гуртового розспіву народних пісень у сучасному сільському побуті. – К., 1965 – 88 с.
2. Гулак-Артемівський С. Народні українські пісні з нотами – К., 1886.
3. Іваницький А. Українська музична фольклористика: методологія і методика. Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1997. – С. 381.
4. Квітка К. М. Лисенко як збирач народних пісень. – К., 1923. – С. 62.
5. Колеса Ф. Народна музика на Поліссі. Українська музика. Львів. – 1939. – С. 29.
6. Ldvik Cuba, Slovanstvo ue svych zpetvech, kh vl Pisne rusnt, o Pardubicich, 1888.
7. Молдавін М. Народний підголосковий спів / М. Молдавін. – К.: Муз. Україна, 1980. – С. 97.
8. Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття): монографія / О.М. Скопцова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 180 с.
9. Українське народне багатоголосся. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 236 с., нот.

Цюпа Н.П.

Київський національний університет культури і мистецтв

ГЕТЕРОФОНІЯ ЯК ПЕРВИЧНИЙ ТИП МНОГОГОЛОСІЯ

Анотація

В статтю аналізується специфіка становлення первичних типів народного багатоголосся, а саме гетерофонії та її видів. Розглядається і аналізується існуюча база даних історичних досліджень даної проблематики. Осуществляється аналіз впливу первичних форм багатоголосся на розвиток і сучасне становище бытования народно-пісенного виконавства.

Ключові слова: багатоголосся, хор, група, гетерофонія, форми багатоголосся.

Tsyupa N.P.

Kiev National University of Culture and Arts

HETEROPHONIA AS THE PRIVATE TYPE MAGAZHOLOSSE

Summary

The article analyzes the specifics of the formation of the primary types of folk polyphony, namely heterophony and its types. The available source base of scientific researches of this problem is considered and analyzed. The analysis of the influence of the primary forms of polyphony on the development and the current state of the existence of folk music is performed.

Keywords: polyphony, choir, group, heterophony, polyphonic forms.